

Všetička, František

Adamité Jakuba Arbesa

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1992, vol. 41, iss. D39, pp. [57]-61

ISBN 80-210-0869-5

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108407>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK VŠETICKA

ADAMITĚ JAKUBA ARBESA

Na začátku osmdesátých let minulého století se J. Arbes pokusil o nezvyklý experiment – napsal klíčový román. Tímto románem jsou Adamité (časopisecky v Domácím příteli 1883), jejichž děj se odehrává v prostředí dvorské šlechty a v nejbližším okolí samotného panovníka roku 1824. Panovníkem je míněn rakouský císař František I., jeho strýcem pak, autorem pamfletu, císař Josef II. Ostatní klíčové postavy identifikoval Vojtěch Jirátko, který mimo jiné poukázal na skutečnost, že Arbes hojně čerpal z Dějepisu Rakouska od rakouského historika Antona Springera.¹

Klíč Arbesových Adamitů se dotýkal především samotného příslušníka habsburského domu, za což mohl být autor trestně stíhán.² Arbes několikrát soudně pronásledovaný a dokonce i vězněný si tento problém velmi dobře uvědomoval, a proto vtiskl svému románovému dílu zvláštní podobu – vybudoval je na principu nalezeného rukopisu. To, oč se pokusil např. v Advokátu chudšasů v malém, v podobě nerozsáhlé vložky, provedl nyní v rozsahu celého románu. Zdůvodňování tohoto postupu se nachází hned ve vstupní hlavě: „práce má jest usnadněna tím, že dostal se mi před nějakým časem do rukou svazek zpukřelých zápisků, na jakéž byla, jak známo, doba před půl věkem tak přebohata. – Nevypravuju tudíž tentokrát z vlastní zkušenosti. – Vše viděla a vyličila osoba cizí, mně neznámá, s osobami a poměry, o kterýchž vypravuje, dle všeho nadmíru obeznalá. – Já jen látku poněkud urovnal, některé podrobnosti vypustil, jiné posunul nebo rozvedl; ale praničeho nedodal z vlastního.“³

Arbesovo zdůvodňování má charakter zastíracího manévru, za nímž stojí obavy z možného postihu. Náznak tektonické skutečnosti, že obsah románu je nalezeným rukopisem, zahrnuje i jeho podtitul: *Fragment*

¹ Jirátko V., *Historický podklad Arbesových Adamitů*, Listy filologické 66, 1939, s. 212 až 234.

² Obširněji se touto problematikou zabývá Jaroslav Vozka v knize *Vítězná cesta na Parnas* (Praha, Život a práce 1940, s. 101).

³ Citují z 11. svazku *Sebraných spisů – Adamité*, Praha, J. Otto, s. a.

románu pseudohistorického. K zmínce o tom, že jde o nalezený rukopis, se Arbes v průběhu díla několikrát vrací.

Introdukce Adamitů nezačíná dějem, ale popisem – popisem zámku, v němž se román odehrává. Paradox je, že se Arbes k tomuto postupu dokonce hlásí: „Vzhledem k tomu, že máme v Praze podobný zámek, nebude snad mnohemu čtenáři nevhod, když odchýlím se od obvyklého způsobu novelistů, kteří nejráději začínají vypravování svá zajímavým nějakým dějem, a předešlu věrný a podrobný, tudíž suchopárný popis místností, v kterýchž vypravování naše počíná.” Je třeba přitom dodat, že nejde o ironické sdělení. Obdobným způsobem postupuje Arbes i v ostatní své próze. Někdy se sice stává, že svůj prozaický text začne dějem, v takových případech téměř vždy vzápětí přechází k popisu nebo charakteristice.

Popis je jedním ze statických prostředků Arbesových, který je v hojné míře uplatněn v Štrajchpudlicích. S nimi mají Adamité společnou nejen metodu popisu, ale také dobu děje – obě díla se odehrávají roku 1824. Do jisté míry mají společný rovněž námět – v Adamitech líčí Arbes rozmařilost šlechty (proto Adamité), v Štrajchpudlicích rozmařilost proletariátu (proto se jeho první a jediný díl jmenuje Epikurejci).

Hned na začátku Adamitů vystupuje dvojice intrikánů – baron Chiari a kníže Cavaredo, k níž se záhy přiřadí herečka Horutinská. Arbes pro ně používá výrazu intrikant a intrikantka. Baron Chiari je intrikán všech intrikánů, a jako takový má u Arbesa ohyzdné vzezření – autor jej obdařil odpornou, ohyzdnou tváří, z níž číší nevyličitelná vyžilost; pololokajský a polodrzý úsměv mu kříví rty; uši má odchlípené; hlavním znakem jeho vzezření je pusté rozkošnictví, otrocká podlízavost a pololůlská, polodrzá úskočnost; je to člověk stejně tak podlý jako bídný, schopný každé mrzkosti; bytost nevzdělaná, hrubá a smyslná. Uvedená charakteristika je příznačná spíše pro pokleslou a triviální literaturu. Intrikán jako literární typ je ostatně běžný právě v slovesnosti tohoto druhu. Volba typu je v námětu, který si Arbes zvolil, přirozená; způsob, jak jej vykreslil, se však blíží hranici triviální literatury (je třeba ovšem dodat, že v celkové koncepci románu je tento způsob stylizace pouze detailní záležitostí).

Celé dvorské prostředí je prostoupeno intrikami a intrikánstvím. Intrikán formovaný tímto prostředím zcela zákonitě podezřívá z podobných činů rovněž ostatní. Tak usuzuje např. baron Chiari v závěru prózy, když spatří po panovníkově boku mileneckou dvojici: „Baron zvednuv zrak a spatřiv po jedné straně panovníkově hraběnku Lichnickou, po druhé nenáviděného Suleviho byl přesvědčen, že vše to zosnovali títo dva.”

Intrikánům v tomto pseudohistorickém románě napomáhá i pseudokombinační schopnost ministra policie, která dojde nakonec k přesvědčení, že původcem pamfletu o panovníkovi je – Lambert Sulevi.

Na Arbesově syžetu je kurlózní především to, že předmětem podezření se stává člověk naprosto nevinný a o podezřeních a intrikách neinformovaný. A to o všech intrikách a podezřeních – jak ze strany barona

Chiariho, tak ze strany ministra policie, tak konečně i ze strany hraběnky Lichnické.

Své intriky provádějí intrikáni zejména pomocí rekvizit, v daném případě pomocí závažných listin. Konkrétně pomocí listu jednajícího o panovníkovi, dále pomocí anonymního dopisu adresovaného Sulevimu a posléze pomocí nepodepsaného listu určeného hraběnce Lichnické. V syžetové výstavbě tak dochází k vzácné shodě, neboť intrikánských rekvizit je stejný počet jako intrikánů. Trojice listin představuje rekvizitu romantickou, která koresponduje s tvůrčím, romanticko-realistickým typem J. Abresa.

Pro atmosféru děje je příznačné, že i ty listy, jež nebyly zamýšleny jako intrikánské, jsou jejich adresáty jako pletichářské chápány a pocítovány. Tak je tomu např. se Suleviho dopisem Virginii Lichnické: „Konejšivý a milostně poněkud frázovitý obsah listu měl však na Virginii účinek zcela opačný, nežli jakého Sulevi docílití chtěl. Šloť mu patrně upřímně o zažehnání nebo zmírnění milenčina možného nepokoje, chtěl se omluvití a ubezpečití nejdražší duši své lásky; avšak vše to vzbudilo v podrážděné duši hraběncině znovu podezření. – Obraz Lambertův vyhouplnul se před duševním zrakem jejím náhle živě a plasticky; duševní činnost její vzpružena – a žárlivost přihlásila se opět ku svému domnělému právu.“

Na začátku románu se Lambert Sulevi dostaví se značným zpožděním do panovníkova smyčcového kvarteta. Jeho pozdní příchod způsobila náhoda – hrdina se omeškal u svého staříckého otce, kterého stihla nečekaná zavrať. Tato náhoda podstatným způsobem ovlivní Suleviho další osud.

K další závažné náhodě dochází na sklonku díla. Herečka Horutinská sjedná s hraběnkou Lichnickou její příjezd do společnosti rozkošníků na jedenáctou hodinu noční. Na tutéž dobu dohovoří panovník střetnutí s Lambertem Sulevím, který se skrývá v těsné blízkosti zahradního pavilónu knížete Hartsdorfa, v němž se společnost rozkošníků schází. Jedenáctá hodina noční je u Arbesa syžetově význačná – v Akrobatech jí např. povýšil na horální čas.

Moment náhody tak zásadním způsobem – jako snad v žádné jiné Arbesově próze – spoluutváří kompozici díla, neboť první zmíněnou náhodou vzniká románový konflikt a druhá přispívá k jeho vyřešení. Obojí je nepochybně dáno i tím, že celý příběh se odehrává ve světě náhod: „Vše ostatní ponecháno – jak už v takových případech bývá – prozatím pouhé náhodě, která hrála v tu dobu u dvora i v politice úlohu nejdůležitější.“

Předposlední hlavu Adamitů tvoří Nachgeschichte, v níž se čtenář dozví, co se stalo s hlavními hrdiny, zejména s Lambertem Sulevím a baronem Chiarim. Existence Nachgeschichte nepřímou potvrzuje, že Adamitě jsou z hlediska žánrového román, neboť v novele a povídce se tento postup vyskytuje dosti sporadicky (i když to je právě Arbes, který Nachgeschichte neváhal užít i v novele – konkrétně např. v próze Rodinné drama).

Poslední hlava má ráz autorova úvahového dovětku, který je v daném případě ironicky, posměšně zbarven. Arbes se v něm projevuje jako publicista a satirik. Obdobným uspořádáním, sestávajícím z Nachgeschichte a úvahového dovětku, se vyznačuje rovněž závěr Moderních upírů.

Z dosavadního výkladu vysvítá, že Arbes založil své Adamity na dyadickém principu. Řada podstatných událostí a jevů se v něm totiž děje nebo vyskytuje dvakrát. Konkrétně: (1) na začátku románu vystupují dva sluhové; (2) po nich dva intrikáni – baron Chiari a kníže Cavaredo; (3) v druhé půli díla rozvíjí svou činnost jiná dvojice intrikánů – baron Chiari a herečka Horutinská; (4) dějovou osnovu prózy spoluvytváří dvojice milenců – Lambert Sulevi a Virginie Lichnická; (5) v románě vystupují dvě ženy – hraběnka Lichnická a herečka Horutinská; (6) herečka Horutinská dvakrát navštíví hraběnku Lichnickou; (7) Sulevi zašle Virginii Lichnické dva listy; (8) v próze dojde k dvěma dějově významným náhodám; (9) zahradní pavilón knížete Hartsdorfa má dvě patra, v každém z nich se přitom schází jiná společnost a dějí odlišné věci; (10) baron Chiari je nositelem dvou jmen – Jan a Adam (první je původní a druhé mu přisoudí v kritickém okamžiku sám panovník); (11) román v neposlední řadě obsahuje dvě zakončující architektonické jednotky – Nachgeschichte a dovětek.

Arbesovi Adamité jsou román satiricky zaměřený. Předmětem autorovy satiry je život dvorské šlechty, což byla dějová fabule, jež se často objevovala např. v prozaické tvorbě polského romanopisce Józefa Ignacy Kraszewského. Na užší vztah mezi Arbesem a Kraszewským upozornil už Karel Krejčí ve své monografii.⁴ Mezi oběma prozaiky není však pouze příbuznost syžetová, ale také morfologická. J. I. Kraszewski např. rovněž vytvořil typ obávaného intrikána, jímž je v jeho díle ambiciózní ministr sasko-polského krále Augusta III. Brühl, stěžejní hrdina stejnojmenného románu, jenž byl do češtiny přeložen pod přílehlavým názvem Velký intrikán.⁵ Mezi Adamity a Brühlem je ještě jedna shoda – u Arbesa se dvořan, který se stane předmětem nejrozmanitějších intrik, jmenuje Sulevi, u Kraszewského pak Sulkowski. Otázkou zůstává, jde-li o shodu záměrnou nebo náhodnou. Faktem je, že Arbes polsky znal a z polštiny dokonce překládal (Julia Słowackého, Adama Amilkara Kosińskiego).⁶ Kraszewského Brühl přitom vyšel roku 1875, kdežto Adamité až o sedm let později.

Kraszewského vliv na Arbesa není vyloučen, neboť v letech 1878-1879 probíhaly velké oslavy padesátiletí Kraszewského literární činnosti, a to dokonce i v Praze. Je docela možné, že tato akce přivedla Arbesa k většímu zájmu o Kraszewského dílo a ovlivnila tak text, který začal vznikat o dva roky později (Adamité byli psáni 1881-1882).

Výklad o adamitech nelze ovšem ukončit, aniž bychom pomínuli

⁴ Krejčí, K., *Jakub Arbes*, Mor. Ostrava – Praha, J. Lukášik 1946, s. 288.

⁵ Přeložila Helena Teigová – *Velký intrikán*, Praha, Lidové nakladatelství 1976.

⁶ Z Kosińskiego přeložil pod pseudonymem Janko Jakubovič prózu *Dona Klára di Tordesillas* (Hvězda, 1864).

Jirátovo obvinění Arbesa z plagiátorství. Vojtěch Jirát ve dvou statích dovedl, že Arbes plagoval výše uvedený historický spis Antona Springera.⁷ Poukázal sice na řadu souvislostí a paralel, opomenul však věc základní, kterou je skutečnost, že Arbes přejal ze Springera toliko historická fakta, nikoli románový syžet a jeho složitou kompoziční výstavbu. V této sféře zůstává Arbes sám sebou, buduje dílo podle svých osvědčených zásad. Je historickým paradoxem, že si to neuvědomil právě V. Jirát, který v témže ročníku Listů filologických, v němž svoji nekompromisní analýzu otiskl, uveřejnil zároveň studii o kompozici Písní kosmických.⁸ Nerudovo mistrovství pochopil téměř dokonale, zatímco Arbesova umělecká dovednost mu zůstala naprosto cizí. Všiml si pouze materiálu a nepostřehl stavbu, kterou z něho Arbes vystavěl.

ADAMITĚ VON JAKUB ARBES

Adamité von Jakob Arbes sind ein Schlüsselroman. Sein Schlüssel war in ihrer Zeit so wichtig und gefährlich (es handelt sich um habsburgisches Herrscherhaus), daß Arbes für seiner Äußerung gern das Prinzip der gefundenen Handschrift wählte. Das Ereignis des Romans stellte er mit Hilfe der Intriganten, der romantischen Requisiten (des urkundlichen Charakters) und mit der Vermittlung des dyaditischen Prinzips.

⁷ Jirát V., *Historický podklad Arbesových Adamitů*, Listy filologické 66, 1939, s. 212-234; *Arbes a Springer*, Slavia 18, 1947-1948, s. 172-179.

⁸ Jirát V., *Seděly záby v kaluži...*, Listy filologické 66, 1939, s. 412-427.